

Олександр Пилипович Кришталь та його внесок у розвиток териології в Україні

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Oleksandr Pylypovych Kryshstal and his contribution to the development of theriology in Ukraine. — An essay about the famous zoologist and ecologist, who devoted the beginning of his scientific activity (1927–1934) to theriological research. The main objects of his attention were the variability and reproduction of hamsters, the ecology and feeding features of moles, and the structure of the microtheriofauna. His research is related to the network of agricultural research stations in Kyiv, Zhytomyr, Vinnytsia, and Cherkasy oblasts. The scientist was the founder and director of the Kaniv Nature Reserve and the Laboratory of Ecology at Kyiv University. He was the organizer and editor of the proceedings of four ecological conferences (1940, 1950, 1954, and 1962), twice laureate of state prizes in the field of science and technology.

Біографічні деталі

Кришталь Олександр народився 4 вересня (22.08) 1908 р. на ст. Слєпцовська в Інгушетії. Із 1927 р. працював на «Київській с.г. досвідній станції», в її ентомологічному відділі, з 1931 р. — інструктор Білоцерківської с.г. станції. 1929 р. вступив до Київського ІНО, закінчив навчання 1934 рр. у Київський державний університеті. Після навчання — аспірантура в КДУ (1935–1937) під кер. проф. О. Лебедева. Надалі все життя працював там само, пройшов шлях до доктора наук (1960) та професора (1961).

Одночасно з роботою в КДУ був науковцем заповідника «Конча-Заспа», науковцем відділу екології ІЗАН (1936–1938) та директором Канівського заповідника (1939–1940, 1945–1948). У 1956 р. з його ініціативи в КДУ створена Лабораторія арахноентомології, яка увійшла згодом у створену О. Корнеєвим Лабораторію екології і токсикології, керівником якої став О. Кришталь і який керував нею до 1984 р. Протягом понад 20 років (1960–1981) завідував кафедрою зоології безхребетних тварин. Пішов з життя 11.03.1985.

Рис. 1. Олександр Кришталь. Фото орієнтовно 1980 р., з Енциклопедії сучасної України (за: Зерова 2014).

Доробок у галузі теріології

Початки наукових досліджень майбутнього корифея зоології й екології пов'язані зі ссавцями і від перших кроків і далі на все життя — з екологією тварин. Щонайменше перші вісім років, судячи з публікацій, О. Кришталь проводив теріологічні дослідження (1927–1934), теренова частина яких проходила на сільськогосподарських дослідних станціях. Основну увагу в цей період дослідник присвятив дрібним ссавцям, як окремим їх групам, зокрема кротам (Кришталь 1928, 1934) та хом'якам (Кришталь 1929), так і мікротеріофауні загалом (Кришталь 1932). У цих його статтях видна докладність всіх наукових пошуків О. Криштала, які завжди містили важливу аналітику і вирішення актуальних задач, як практичних, так і теоретичних.

Перші дослідження автора стосувалися екології крота (статті 1928 та 1934 рр.), надто аналізу його живлення, у зв'язку з тогочасними дискусіями про його можливу шкодочинність. У цьому зв'язку важливо зазначити, що увага до екології, яка завжди вирізняла доробки цього дослідника, від цих перших праць і надалі переросла в його ключовий інтерес, який зреалізувався і в його монографії (див. далі), і в організації екологічних конференцій, на яких питання екології тварин ставилися широко, включно з аналізом екології різних груп ссавців. 1934 року (що збігається з останнім роком навчання в КДУ, а тому, ймовірно, було за матеріалами дипломної роботи) О. Кришталь публікує статтю «До екології та сільськогосподарського значення крота у Правобережному Лісостепу та на Поліссі України» (Кришталь 1934), при тому у провідному зоологічному часописі (Зоологічному журналі).

Однією з важливих стала його праця про мінливість і репродукцію хом'яків (Кришталь 1929), яка, як зазначає сам автор, написана у продовження тогочасних дискусій про мінливість виду, розпочатих після публікації І. Підоплічки, в яких брали участь інші дослідники, у т.ч. Б. Волянський і М. Шарлемань. Дослідник на основі теренових і вольєрних досліджень 1927–1928 рр. на с.г. станціях на Житомирщині та Вінниччині, а також аналізу здобутого там морфологічного матеріалу навів не тільки важливі дані про поширення меланізму¹, але й детально проаналізував таку мінливість. Дослідник провів аналіз наслідування варіантів забарвлення («алеломорфних чинників») на значній вибірці (112 екз., вкл. з приплодами) та навів детальну краніометрію та опис репродуктивних особливостей популяцій хом'яка.

Дослідник завжди приділяв увагу й зборам колекційних матеріалів. Так, Підоплічко у «пелетковій» статті 1932 р. згадує серії пелеток, зібраних О. Криштальем 1927 р. в Коростенській окрузі та в Родомиському районі (Волинь), у травні 1928 р. у Шепетівській окрузі (Поділля), у листопаді 1927 й

---

¹ Як зазначив дослідник, вперше меланізм та наявність обох мастей в одному виводку хом'яків відмітив Петро Палас, і фактично такий аналіз був першим після паласових описів і передував подальшим відомим всім експериментам С. Гершензона та В. Самоша.

травні 1928 р. — у Любарському р-ні (Житомирщина), у лютому й вересні 1927 р., а також у 1928 та 1936 рр. — у Корсуні. Автор, опрацьовуючи матеріали щодо пацюка чорного, виявив у ННПМ два зразки цього виду, зібрані Кришталем 1930 р. на «Поліській досл. ст.» (Малинський р-н).

Олександр Пилипович Кришталь опублікував близько 100 праць, серед яких кілька монографій (у галузі ентомології).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Олександр Пилипович із перших своїх праць (зокрема й про кротів) одним із перших серед українських зоологів не тільки ввів у практику досліджень екологічну проблематику, але й активно використовував саме поняття «екологія» до опису життєдіяльності тварин. З його ініціативи (звісно і кафедри в цілому) у Київському університеті відбулися чотири екологічні конференції (1940, 1950, 1954, 1962), що були по суті великими всесоюзними зоологічними з'їздами (Мазурмович 1972). Їхні матеріали містять і дотепер цінні наукові праці й усі вони були видані за редакцією О. П. Кришталь¹.

Вчений багато працював над вивченням ентомофауни трав'янистої рослинності в умовах долини Середнього Дніпра, зокрема її динаміки в залежності від кліматичних умов і повеней на Дніпрі, трофічних зв'язків комах з рослинністю, над дослідженням резервацій комах, які є шкідниками сільськогосподарських рослин у природних умовах. Приділяв увагу й розробці загальних екологічних проблем. (Мазурмович 1972). Одним із підсумків його багаторічних екологічних досліджень стала монографія «Ентомофауна ґрунту та підстилки в долині середньої течії р. Дніпра» (Кришталь 1956). Ця тема загалом гармонійно сформувалася з попереднього циклу досліджень — вивчення екології кротів, що відрізняло попередній етап роботи науковця.

Олександр Пилипович — один з активних дослідників природи Канівського природного заповідника і кілька років — його директор (1946–1948 рр.). Від початку й дотепер Канівський заповідник є головною базою теревної підготовки всіх біологів Київського університету, і створення заповідника як природоохоронної території та полігону для підготовки фахівців — одне з ключових надбань і науковця, і всіх біологів КНУ.

Рис. 2. Олександр Кришталь на човні в Канівському заповіднику, 1950-ті роки, з архіву О. Левченка (фото зі статті: Чорна & Чорний 2008; за сприяння В. Грищенка).

¹ Наприклад: «Кришталь А. Ф. (ред.). 1962. *Вопросы экологии. Материалы 4-й экологической конференции (Киев)*. Высшая школа, Москва, Вып. 6».

Олександр Пилипович — співорганізатор Українського ентомологічного товариства (1949), вчитель низки відомих зоологів, надто ентомологів.

У лабораторії екології й токсикології під його керівництвом розроблено бактеріальний препарат «Бактокуліцид» для боротьби з личинками кровосисних комарів (Зерова 2014). Олександр Пилипович двічі був лауреатом Державної премії УРСР у галузі науки і техніки (1976 та 1987 рр.); нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора та Знак Пошани.

Серед його учнів — чимало відомих у подальшому зоологів: Ю. Вервес, В. Долін, М. Зерова, З. Ключко, П. Кілючицький, В. Корнєєв, І. Левченко, Л. Францевич, Д. Царічкова, Г. Щербак та інші.

При вході до Інституту біології та медицини КНУ (колишній біофак) встановлено пам'ятну дошку з барельєфом науковця зі словами «Тут працював з 1969 по 1985 рік засновник і науковий керівник лабораторії, відомий ентомолог-еколог, професор Кришталь Олександр Пилипович».

Література

- Зерова, М. Д. 2014. Кришталь Олександр Пилипович. *Енциклопедія сучасної України*. online: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=1676
- Кришталь, О. 1928. Дещо про крота. *Радянський мисливець та рибалка*, № 11 (61)¹.
- Кришталь, О. 1929. Нові матеріали до біології хом'яка (*Cricetus cricetus*). *Вісник природознавства*, № 1–2: 42–54.
- Кришталь, О. П. 1932. Нарис фауни дрібних звірів околиць мч. Корсуня. *Матеріали до порайонованого вивчення дрібних звірів та птахів, що ними живляться*. Випуск 1. Вид-во Комісії природничо-географічного краєзнавства ВУАН, Київ, 101–105.
- Кришталь, А. Ф. 1934. К екології і сільськогосподарському значенню крота в Правобережній Лесостепі и на Полесьє України. *Зоологический журнал*, 13 (2): 292–310.
- Кришталь, О. П. 1956. Ентомофауна ґрунту та підстилки в долині середньої течії Дніпра. Вид-во Київського державного ун-ту імені Т. Г. Шевченка, Київ, 1–423.
- Мазурмович, Б. М. 1972. *Розвиток зоології на Україні*. Вид-во Київського ун-ту, Київ, 1–229.
- Чорна, Л. О., М. Г. Чорний. 2008. Олександр Пилипович Кришталь і Канівський природний заповідник (до сторіччя від дня народження видатного вченого, природоохоронця, педагога). *Заповідна справа в Україні*, 14 (2): 107–110.

ЗАГОРОДНЮК, І. Олександр Пилипович Кришталь та його внесок у розвиток теріології в Україні. — Нарис про відомого зоолога та еколога, який початки своєї наукової діяльності (1927–1934) присвятив теріологічним дослідженням. Об'єктами його уваги були: мінливість і репродукція хом'яків, екологія та особливості живлення кротів, структура мікротеріофауни. Його дослідження пов'язані з системою сільськогосподарських дослідних станцій на Київщині, Житомирщині, Вінниччині, Черкащині. Науковець був засновником і директором Канівського природного заповідника та Лабораторії екології при Київському університеті. Він був організатором і редактором праць 4 екологічних конференцій (1940, 1950, 1954, 1962), двічі лауреатом державних премій у галузі науки й техніки.

---

¹ Джерело наведено за О. Мигуліним (1938), оригінал не знайдено.